

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

Р. Ю. Коперльос, студ., КНУТШ

МІСЦЕ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена визначенню місця екологічної культури та методологічним зрушенням, які відбуваються в екологічному знанні за часів постнекласичного розвитку науки.

Ключові слова: екологія, екологічна культура, екологічна освіта, постнекласична наука.

Статья посвящена определению места экологической культуры и методологическим сдвигам, которые происходят в экологическом знании в период постнекласического развития науки.

Ключевые слова: экология, экологическая культура, экологическое образование, постнекласическая наука.

The article is sanctified to the location of ecological culture and methodological changes that take place in ecological knowledge in postneklasichny development of science.

Keywords: ecology, ecologica culture, ecological education postneklasichny science.

Актуальність дослідження. В постнекласичний період розвитку екології як науки відбувся перехід від лінійної до нелінійної парадигми, у якій дослідник розглядається як частина того, що він пізнає, виникає потреба екологізації мислення для вирішення глобальних проблем, зокрема екологічних. Для цього має відбутися усвідомлення того, що творцем науки та її методології є не абстрагований суб'єкт, а конкретна людина, вчений, індивід; попереднє розуміння методології як вчення про метод стає недостатнім. Одним із пріоритетних методів вирішення глобальних проблем виступає глобальний еволюціонізм, у якому поєднуються ідеї системного підходу з ідеями еволюції, коеволуції та історизму. Структура екологічного знання у постнекласичний період ускладнюється: інвайронменталізм, екологізм, екорозвиток, концепція сталого розвитку, глобальна екологія, екофілософія, глибинна екологія, екодіяльність, екологічне виробництво, екологічна свідомість тощо. Екологічне знання, що містить етичну складову, передбачає включення ідей макроетики та залучення їх до складу екології. Екологічне знання еволюціонувало одночасно з розвитком науки. На сучасному етапі воно стало антропологічним, а оскільки ми маємо справу з людиновимірними системами, то під природоцентричністю розуміємо природу як об'єкт, наділений властивостями суб'єкта.

Метою даного дослідження є визначення місця та значення екологічної культури в добу постнекласичної науки.

Екологічні глобальні проблеми сучасності є комплексними і загальними. Існують різні способи вирішення екологічних проблем. Одним з них є розвиток нового екологічного знання, який передбачає: створення екофілософії як квінтесенції екологічного знання та однієї із засад сучасного наукового дискурсу, що має стати світоглядною відповіддю на екологічні виклики сучасного світу; розвиток екологічного знання як

однієї з основ діяльності людини щодо вирішення екологічних проблем; перетворення діяльності людини в екодіяльність завдяки запровадженню біосферосумісних виробництв; поширення екологічних знань і переконань через систему освіти.

Розширення предмету екології призвело до виходу науково-екологічного пізнання за межі природничої науки в сферу гуманітарного знання і філософії. Філософські проблеми входять в предмет таких розділів екології, як соціальна екологія, інтелектуальна екологія, екологія культури, екологія духа.

Екологічна культура – це функціональна основа існування людини. Вона уможливорює доцільне й ефективне природокористування; це цілеспрямована діяльність людини (включаючи і наслідки такої діяльності) на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів. Вона звернена водночас і до природного довкілля, і до внутрішнього світу людини, визначається як одна з форм культури, як здатність людини відчувати живе буття світу, пристосовувати його до себе, взаємо узгоджувати власні потреби та устрій природного довкілля.

Сучасний етап розвитку екології як науки можна визначити як постнекласичний. Як відомо, за В. Стьопіним, під постнекласичним слід розуміти такий тип раціональності, що "враховує співвіднесеність знань про об'єкт не тільки з засобами, а й з ціннісно-цільовими структурами діяльності" [1]. Вивчення екологічних систем, що є складно-динамічними, нерівноважними, розвиваючимися, людиновимірними потребує нових методологій і включення морально-аксіологічних орієнтацій в сам процес дослідження і дій з ними.

Також в межах сучасної екології здійснюється синтез природничонаукових (біологічних, фізико-хімічних, геологічних, географічних), соціогуманітарних і філософсько-світоглядних знань і концептуальних підходів. Тому сучасна екологія стала мета наукою, ціль якої розробити стратегію виживання сучасного людства.

Оскільки зараз взаємодії суспільства і природи характеризується підсиленням соціально-природних суперечностей, то у зв'язку з цим важливим завданням третього тисячоліття є необхідність збереження навколишнього природно-культурного середовища. Якщо природний ландшафт необхідний людині для біологічного життя, то культурне середовище настільки ж необхідне для її духовного і морального буття. Екологічна ситуація, що існує на даний момент обумовлює необхідність перегляду орієнтирів соціокультурного розвитку та формування нової екологічної культури, побудованої на принципах коеволюції (спільна еволюція природи і суспільства, що відбувається в їх взаємодії й не задає шкоди одне одному) людини і природи.

В сучасних умовах є актуальним аспект розгляду і експлікації екологічної культури, реформування освіти, в основі якої мають бути принципи розумності. Освічена і розумна людина повинна усвідомити, що її розум – це не сукупність індивідуальних інтелектів, це якісно нове утво-

рення, досягнення якого М. Моїсєєв бачить через подальший розвиток духовного і колективного розуму. Саме колективному розуму під силу зберегти стабільність біосфери і вибрати таку еволюцію, яка і забезпечить коеволюцію людини і біосфери. Епоха Ноосфери повинна характеризуватися тим, що людство навчиться керувати процесами самоорганізації біосфери. Згідно поглядам М. Моїсєєва, "...у будь-якому разі стихійний процес самоорганізації повинен ввійти в деяке русло з жорсткими берегами, яке очікує людство, і тими можливостями, якими володіє людство для управління власною поведінкою в своїй екологічній ланці" [2]. Опрацювання стратегій – справа кооперації осіб всіх галузей знань – природних і гуманітарних.

Вихід можна здійснити через: засвоєння нових ціннісно-нормативних відношень, що дозволяють здолати відчуження людини від природи; відновлення екологічної культури; екологічних імперативів взаємодії суспільства і природи. Необхідна зміна домінуючих засад в сучасній культурі, що показують характер пріоритетів в розвитку людської діяльності та змін в стратегії виховання, де за основу буде братися турбота про природу й відповідне ставлення до неї.

Тому, як зазначає Р. Карпінська, "сучасні методологічні зрушення пов'язані з визнанням того очевидного факту, що творцем науки та її методології є не абстрактний "суб'єкт", а конкретний учений, людина, особистість... Немає науки без людини, без особистості. Методологія включає не тільки пізнавальні відносини, а й відносини людей, заглиблених у пізнавальний процес" [3].

Отже, у постнекласичну добу розвитку науки виникає потреба в екологізації мислення для вирішення глобальних проблем, зокрема екологічних, які постали перед людством.

Слід зазначити, що екологія нині стала синтетичною гуманітарною і природничою наукою, яка виникла на межі біології і біоекології та органічно увібрала діяльність людини. Екологія пройшла три етапи становлення: класичний, некласичний і постнекласичний на основі еволюції наукового знання і переходу від лінійного бачення світу до нелінійного. Її основна мета – розробка стратегії виживання людства у Всесвіті.

Постнекласична наука має справу зі складними, людиновимірними системами, що самоорганізуються; деякими характерними ознаками такої науки виявляються – співвідношення наукового пізнання із загальнокультурними цінностями, розвиток міждисциплінарних досліджень, тяжіння науки до взаємодії з іншими формами людської культурної творчості. Становлення нового типу наукової раціональності в методологічному сенсі пов'язане з утвердженням синергетичної дослідницької програми в сучасній науці. Репрезентуючи закони самоорганізації, нелінійне природознавство дозволяє використати їх для вивчення як фізичних, хімічних систем, так і біологічних, й екологічних. Як підкреслює І. Добронравова, це суттєво змінює співвідношення методів природничих наук при вивченні живого. Синергетика як напрям нелінійної науки може бути розглянута як загально-наукова програма дослідження процесів самоорганізації, що

набуває трансдисциплінарного характеру. Тут в якості знання не можна розглядати тільки створені в різних галузях наук синергетичні теорії про відповідні об'єкти, а точніше, процеси. Важливим є знання про самі методологічні процедури, які стосуються діяльності суб'єкта [4].

В розумінні цілісності живого як системи, що самоорганізується важливу роль відіграють методологічні орієнтації концепції рівнів організації живого. Причому, рівні, що виділяються, знаходяться в складних нелінійних відносинах. Завдяки взаємозв'язку і взаємопереходам вищих і нижчих рівнів організації живого відбувається формування цілісності живого. Еволюція живого (біоса) предстає як послідовне ускладнення, в якому попередній рівень включає наступний як необхідну складову частину. Зв'язки між різноманітними об'єктами біосу не залежно від їх походження є функціональними, завдяки чому системи стають організованими.

Важливо зазначити те, що на думку І. Добронравової "в світі, що описує класична наука, природа виступає як автомат, а наукова раціональність не в змозі включити в себе такі важливі для людини моменти, як незворотність існування і свобода вибору. І це є підстави для культурної кризи – для звернення до ірраціональності та містики, у відмові від ідеалів об'єктивності в науці. Точка зору світобачення в сучасному природознавстві – це точка зору розвитку. Всі об'єкти цього світу, включаючи і сам світ, розглядаються в науковій картині світу як такі, що встановлюються, як об'єкти, що розвиваються. Розвиток цілого детермінований законами лише на певних етапах між пунктами, де виникає ситуація вибору (біфуркації) і випадковість незворотнім чином визначає народження нової необхідності" [5].

Таким чином, предметом синергетики є складні системи, що самоорганізуються. Один з засновників синергетики Г. Хакен визначив систему, що самоорганізується як таку, що без специфічного впливу із зовні приймає певну просторову, часову або функціональну структуру [6]. Отже, сучасне природознавство шукає шляхи теоретичного моделювання самих складних систем природи – систем, що здатні до самоорганізації, саморозвитку. Основні властивості систем, що самоорганізуються, це відкритість, нелінійність, дисипативність. Лише на підставі сучасного природознавства можливо пояснити чому історія і еволюція Всесвіту розвиваються від простого до складного, (а не навпаки – відповідно до другого начала термодинаміки), чому Всесвіт набуває все більш складної організації. Тільки перехід до вивчення складних систем дав змогу це пояснити.

Методологічними зрушеннями для постнекласики мають бути такі аспекти:

1. Усвідомлення того, що науковець – це не абстрактний суб'єкт, а конкретна людина, яка в постнекласичний період розвитку наукового знання не уявляє себе без природи, фізіологічно і чуттєво в ній існує.
2. Етика має стати одним з головних евристичних інструментів наукової діяльності й глибоко проникати в науковий діалог та полілог.
3. Метою діалогу та полілогу має стати створення нормальних умов для існування ідей, для їх взаємного збагачення та просвітлення, появи в них наукової істини.

4. Екотехнократизм повинен бути змінений біосферосумісними виробництвами, які мають стати невід'ємним елементом розвитку економіки.

5. Технократизм, як певний підхід щодо вирішення екологічних проблем, має бути замінений антропологізмом.

6. Для вирішення глобальних проблем, які постали перед людством мають застосовуватися в комплексні етичні, політичні, економічні та соціальні підходи [7].

Таким чином, екологічне знання має справу з об'єктами, що розвиваються, та людиновимірними системами, що належать до розгляду проблем глобального еволюціонізму.

Екологічне знання являє собою одну з основних складових екологічної культури. Аналізуючи культуру в якості засобу людської самореалізації, можна виявити нові закономірності, здатні зробити вплив як на хід історії в цілому, так і на саму людину, оскільки культура безпосередньо пов'язана з розвитком людства і може бути зрозуміла тільки при розгляді культурно-історичного процесу в тісному взаємозв'язку минулого, теперішнього і майбутнього розвитку усього суспільства в цілому і окремо взятої особи.

Саме тому в постнекласичній науці особливо актуалізувалася увага до культури як чинника соціального розвитку.

Однією з головних проблем дослідження є питання про здатність розкрити сенс екологічної культури. В той же час, філософський підхід до екологічної культури, що досліджує явищез агального характеру, дозволяє зіставити власне філософію і екологічну культуру і через це зіставлення детально визначити особливості як філософії, так і екологічної культури. В результаті філософія з'являється як образ думки, а екологічна культура – як спосіб життя людини і суспільства.

Екологічна культура, будучи невід'ємною частиною загальнолюдської культури, включає систему соціальних стосунків, моральних цінностей, норм і способів взаємодії етносу з природним довкіллям і по засобам своїх компонентів: екологічної свідомості, екологічної етики, екологічного світогляду, сприяє формуванню і трансляції екологічних знань. Пріоритетною функцією екологічної культури є вироблення нового типу світогляду – екологічного – на основі принципів коеволюції. Формування екологічної культури і зміна відношення до природи, тобто зміна екологічної свідомості, прискорить темпи культурного розвитку як однієї з форм руху в природі і приведе до підвищення шансів людського виживання. Екологічна культура виражається в здатності людини усвідомлено користуватися придбаними екологічними знаннями і уміннями в практичній діяльності, передбачає формування духовно-етичних якостей особистості.

Сучасна напружена екологічна ситуація вимагає поглибленого розгляду істотних особливостей відношення людини до природи через створення нової екологічної ніші – культури. Культура створюється як результат дії адаптаційного механізму в кризисні моменти історії. Згадаймо, наприклад, М. Гайдеггера, котрий вважав, що втрата культури рівнозначна втраті буття [8].

Тривалі пошуки в області розвитку нової екологічної культури безпосередньо пов'язані з глибоким аналізом особливостей глобальної кризи. Знання особливостей порушення рівноваги гомеостазу в системі стосунків "людина – природа" дозволяє створити соціально-екологічні теорії, які необхідні для того, щоб природоперетворююча практика людини була успішною.

Саме в постнекласичний період розвитку науки актуальною стала проблема перегляду тактики пізнання, при якому не відбувалося б руйнування предмета дослідження, що було характерним для класичного та некласичного періоду розвитку наукового знання. Для того щоб досягти цього, потрібно ввести етику відповідальності за дії людини, які б були сумісними з усім живим, що мешкає на Землі. Введення етики відповідальності сприятиме подоланню екологічної кризи.

М. Кисельов зазначає, що дослідження екологічних систем, які є нерівноважними, складно-динамічними, комплексними, зі складним переплетінням соціально-політичних, економічних, технологічних та природних виявів, потребує орієнтації на статистичність, нелінійність, поліваріантність, полісемантичність, плюральність. Отже, об'єктивізм, однозначність, аналітичність, жорстке кваліфікування, що є вимогами класичного природознавства втрачають свою вагомість [9].

Адже, сучасні природні процеси не можуть бути вирішені тільки з позицій природничих та технічних наук, але мають включати в себе й соціокультурне осмислення особливостей перебігу природних процесів, їх причин та наслідків. Соціокультурне осмислення, в свою чергу, неможливе без аналізу екологічного знання, якого людство набуло за весь період свого існування, а такий аналіз має ґрунтуватися на висвітленні філософських передумов формування екологічного знання. Процес формування екологічного знання досить довгий, він обумовлюється розвитком знання про людину та природу; специфіка екологічного знання, таким чином, полягає в його інтегративному характері – здатності концентрувати в собі не тільки філософське, а й природничо-наукове, соціально-гуманітарне знання [10].

В. Стьопін впевнений, що наука збереже свій пріоритетний статус. Але тип наукової раціональності зміниться. Збережеться основна орієнтація науки – на пошук істини і росту наукового знання. Але характер об'єктів, що їх створює наука, приведе до зміни її картини світу, методологічних настанов, філософсько-світоглядних засад – їх поле розшириться. Новий тип раціональності зараз стверджується в науці і технологічній діяльності зі складними системами, що розвиваються і є людиновимірними. Він проявляє себе через такі суттєві риси.

По-перше, на відміну від новоєвропейської науки, сучасна наука розглядає природу як цілісний організм, в який включено і людину, а біосферу – як глобальну екосистему.

По-друге, вивчення системних об'єктів, що розвиваються і є людиновимірними, потребує нових стратегій діяльності. Так, синергетичні підходи доводять, що суттєву роль в таких системах відіграють несилові

впливи, а теорія біфуркації передбачає можливість декількох сценаріїв поведінки системи.

По-третє, суттєву роль починають відігравати моральні засади. В діяльності зі складними системами орієнтирами є не лише знання, а й моральні принципи, що є заборонами на небезпечні для людини і природи дії [11].

Наприклад, вивчення феномена людини повинне виходити з розуміння його як цілісного соціально біологічної істоти. Безумовно існує відмінність задач, які постають перед суто соціальними чи біологічними аспектами вивчення людини. Але в рамках такого комплексного вивчення як екологія людини мова йде саме про соціально біологічному підході до людини. Звідси постійне вживання таких понять як "біосоціальне здоров'я", "популяція людей як біосоціальна спільнота", "біосоціальна еволюція людини".

Інакше кажучи, біосоціальний підхід до людини охоплює найрізноманітніші сторони її життєдіяльності, але саме як цілісній життєдіяльності реально живучої людини, реально існуючої популяції. Наукова абстракція здатна і збагатити наші уявлення про дійсність і збідніти, засхематизувати їх, зробивши однобічними і плоскими. Справа в тому, яке в них вкладається значення і в яких контекстах вони використовуються. Плідний розвиток екології людини буде серйозним стимулом до того, щоб в сфері знань про людину і її філософських основ поняття "життєдіяльності" по відношенню до людини нарешті отримало повну адекватність реальному людського життя. Без цього наукові знахідки ризикують залишитися чужими великій кількості людей. Біосоціальне розуміння життєдіяльності, а точніше – предметної життєдіяльності людини – створює необхідні умови для підключення всієї системи біологічного знання до проблеми людини. Біосоціальний характер антропологічного знання – це не лише особливий і надзвичайно цікавий об'єм методологічної роботи, але і приклад ліквідації соціального і біологічного.

Слід зазначити, що складність і суперечливість сучасної екологічної ситуації поставили ряд проблем, які знайшли віддзеркалення в роботах сучасних учених. Це проблеми: коеволуції природи та суспільства; стратегії єдиної цивілізації планети; етичних принципів екології; екологічного світогляду; екологічної свідомості та культури; екологічної парадигми та імперативу; глобального еволюціонізму та наукової картини світу тощо. Важливим є те, що низка досягнень науково-філософської думки заслуговує на особливо високу оцінку, оскільки вони справляють прямий і досить значний вплив не лише на свідомість людей, але і на їх практичну, у тому числі – екологічну діяльність.

Підсумовуючи, зазначимо, що на постнекласичному етапі розвитку екології відбулося певне зближення суб'єкта, об'єкта, засобів і методів дослідження екологічних проблем. Вони почали розглядатися у взаємозв'язку, що сприяло розбудові нового мислення щодо збереження життя на Землі, пізнання ціннісно-цільових орієнтирів суб'єкта наукової діяльності та його ставлення до соціальних цілей і цінностей у системі "Людина – Світ".

Звідси випливає, що екологічна культура є проблемним питанням, яке розглядають всі галузі знань від природничих до гуманітарних. Адже, екологічна культура є в кризовому стані, особливо серед молодого населення країни. Вона має ставитись в основу загальної культури та моралі. Бо, людський вплив на природу є нищівним, і це призведе до загибелі природи, і як наслідок, самої людини. Тому потрібна переорієнтація цінностей, освіти та свідомості суспільства, задля збереження навколишнього середовища, і людини взагалі.

1. *Стёпин В. С.* Научное познание и ценности техногенной цивилизации // Вопр. философии. – 1989. – № 10. – С. 3–18. 2. *Моисеев Н. Н.* Современный антропогенез и цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ // Вопр. философии. – 1995. – № 1. – С. 17–28. 3. *Карпинская Р. С.* Философия природы: коэволюционная стратегия / Р. С. Карпинская, И. К. Лисеев, А. П. Огурцов. – М.: Интерпракс, 1995. – С. 14. 4. Див.: *Добронравова И. С.* Синергетика: становление нелинейного мышления / И. С. Добронравова. – Киев: Лыбидь, 1990. – 150 с. 5. *Добронравова И. С.* Идеали и типы наукової раціональності // Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури: матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 165-річчю університету. Гуманітарні науки. Ч. 1. – К., 1999. – С. 24–28. 6. Див.: *Хакен Г.* Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М.: Мир, 1985. – 419 с. 7. Див.: *Розин В. М.* Типы и дискурсы научного мышления / В. М. Розин. – Изд. 2-е. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 248 с. 8. *Хайдеггер М.* Разговор на проселочной дороге / М. Хайдеггер. – М., 1991. – С. 151. 9. *Кисельов М.* Екологія як чинник трансформації методології сучасної науки // Філософська думка. – 1998. – № 3. – С. 59. 10. *Моисеев Н. Н.* Человек во Вселенной и на Земле // Вопр. философии. – 1990. – № 6. – С. 32–45. 11. Наука и культура. "Круглый стол" Вопросы философии // Вопр. философии. – 1998. – № 10. – С. 6–7.

Надійшла до редколегії 14.12.12

А. В. Сова, канд. філос. наук, доц., наук. співроб., КНУТШ

ВИЗНАЧЕННЯ НАУКОВОГО МЕТОДУ. ЙОГО ОБ'ЄКТИВНА ОСНОВА

Стаття присвячена аналізу наукового методу, його специфіки та особливостей.

Ключові слова: метод, науковий метод, види метода.

Статья посвящена анализу научного метода, его специфики и особенности.

Ключевые слова: метод, научный метод, виды метода.

The article is sanctified to the analysis of scientific method, its specific and feature.

Keywords: method, scientific method, types of method.

Логічні методи і форми наукового пізнання є одним із видів наукового метода, при цьому, маючи свою специфіку та особливість. Тому, передусім, необхідно дати аналіз самого поняття "науковий метод".

Що таке метод науки? Що таке науковий метод? Які ми висуваємо вимоги до нього? Такі питання відносно методів науки ставляться та вирішуються в методології. Методів науки багато, і вони різняться за формою та задачами, котрі вирішуються з їх допомогою. Але між методами науки є дещо спільне: до них висуваються єдині вимоги, виконання котрих дає можливість охарактеризувати даний метод як метод науки.

Метод науки – визначений шлях дослідження, форма теоретичного освоєння дійсності. Метод – спосіб досягнення визначених результатів у